

Trump'ın yalanları ve karşısında afallayan beynimiz

Ne yazık ki aksini iddia edecek bir durum yok. Bakın psikoloji bize gerçeklere tamamen kayıtsız bir liderin yönetimi altındaki yaşamımız hakkında neler diyor.

Maria Konnikova - Ocak/Şubat 2017

Tüm başkanlar yalan söyler. Richard Nixon, sahtekâr olmadığını iddia etmişti fakat modern zamanların en edepsiz sahtekârlık eylemini düzenleyen başkan olmaktan geri kalmadı. Ronald Reagan, İran-Kontra anlaşmasından bihaber olduğunu beyan etmişti fakat basbayağı haberi olduğuna dair kanıtlar var. Bill Clinton o kadınla cinsel ilişkiye girmediğini söyledi fakat bir şekilde girdi, en azından yakınından geçti. Siyasette yalan söylemek siyasi parti ve dönemlerin ötesinde bir olgu. Aslında, yalan söylemek birçok yönüyle bu mesleğin ayrılmaz bir parçası.

Fakat Donald Trump bambaşka bir klasmanda. Yalanlarının sıklığı, yalanı söylerkenki rahatlığı ve yalanlarının konuyla alakasızlığı açısından eşi benzeri görülmedi. Nixon, Reagan ve Clinton yalanlarıyla itibarlarını korumaya gayret ediyordu. Oysa Trump sanki zevkine yalan söylüyor gibi görünüyor. Siyasilerin ortaya attığı iddiaların gerçekliğini kontrol eden PolitiFact'e göre Trump'ın seçim kampanyası sırasında verdiği beyanların %70 kadarı yalan yanlış dolu. Bu inanılmaz yüksek bir oran. Açıklamalarının sadece %4'ü tümüyle doğru ve %11'i büyük oranda doğrudu. Trump'ın 'namussuz' olarak yaftaladığı Hillary Clinton'ın aynı dönemde yaptığı açıklamalardan %26'sının yalan yanlış olduğunu bilmek karşılaştırma yapabilmek için faydalı.

Trump'ın kariyerini takip etmiş olanlara göre yalan söylemek onun için sadece bir taktik değil. Artık içine işlemiş bir alışkanlık. 1980-90'larda hızla zenginleşen iş adamını mercek altına alan New Yorklu bulvar gazete yazarları, sürekli kendinden bahseden diğer cemiyet mensuplarından kategorik olarak farklı olduğunu, kimsenin Trump kadar sık ve anlamsız yalanlar söylemediğinin farkına varmışlardır. Trump otobiyografisinde 'dürüst abartı' diye bir terim kullanır. Aslında bu, Trump'ın hayalet yazarının ortaya attığı bir terim. Trump'un her satışta el sıkışıp işi bitirmek için istisnasız bir şekilde kullandığı 'gerçekliği alenen esnetme' taktiğini ifade ediyor. Anlaşılan Trump bu terimi o kadar sevmiş ki, kendinin gibi benimseyip her fırsatta kullanmaya başladı.

20 Ocak'ta Donald Trump dünyanın en güçlü ulusunun kaptan koltuğuna oturdu. ABD'yi küresel çapta temsil edecek ve daha da önemlisi Amerika'nın hikayesini gene Amerikalılara anlatan kişi olacak. Popülaritesi günbegün artan Twitter hesabının yanında, Beyaz Saray basın dairesinin megafonunu da elinde tutuyor artık. Ayrıca ona bağlılıklarını ilan etmekte gecikmeyen yeni sağcı medya, sadece Trump'ın kendi süzgecinden geçmiş gerçekliğini papağan gibi tekrar etmekle kalmayacak, beyanlarının doğru olmadığını kanıtlanabilir gerçeklerle anlatmaya çalışan kesime de şiddetle karşı çıkacak. Trump büyük bir değişim geçirmediği, Amerikalılar mecburen yeni bir gerçeklik içinde yaşamak zorunda kalacak ve başkanlarının kesinlikle güvenilir bir bilgi kaynağı olmadığını kabul etmek durumunda olacaklar.

Peki bu ülke için ne anlama geliyor? Sürekli Trump'ın çarpıtılmış gerçeklerine maruz kalan Amerikalılar ne yapacak? Bunlar kültürel olduğu kadar psikolojik göndermeleri olan sorular. Araştırmacılar onyıllardır yalan söylemenin doğasını anlamak için çaba sarf ediyor. Kökenleri nereden geliyor? Beynimize nasıl etki ediyor? Buna karşı koymayı deneyebilir miyiz? Bununla mücadele etmeyi seçebilir miyiz? Bu soruların cevapları önümüzdeki dört, belki de

sekiz yıl boyunca yalan dolanın iktidarda olmasının yol açacağı ulusal çaptaki etkilerden endişe edenler için umut verici değil. Yalan, mücadele etmesi yorucu, etkileri ise tehlikeli ve zarar vericidir. En kötüsü de şu; yalanın içeriği, (Trump örneğinde açıkça görüldüğü gibi) çoğunluk tarafından doğru olarak algılandığı takdirde bu yanlış düzeltmenin imkanı yok.

Yalanla karşılaşan beyinde ne olur? Günümüzde standart olarak kabul edilen modelini ilk kez 20 yıl önce ortaya atan Harvard Üniversitesi'nden psikolog Daniel Gilbert'e göre insanlar dünyayı iki aşamada algılar. İlk aşamada, kısa süreliğine de olsa yalanın doğru olduğuna inanırız. Çünkü bir şeyi anlamak için önce kabul etmemiz gerekir. Örneğin, birinin çıkıp bize başkanlık seçimleri sırasında Virginia'da büyük çaplı seçim hilesi yapıldığını söylediğini varsayalım. Bir anlığına gerçekten hile yapılmış olduğunu düşünürüz. Ancak o zaman ikinci aşamaya geçebiliriz. Bu noktada beyin, zihinsel teyit etme sürecini tamamlar ve "Evet, hile var!" deriz veya hiçbir şekilde bunu kabul etmeyip "Hadi oradan, olmaz öyle şey!" diyerek söyleneni reddederiz. İlk aşama düşüncenin doğal bir parçasıdır ve otomatik biçimde hiçbir çaba göstermemize gerek kalmadan gerçekleşir. Fakat, ne yazık ki ikinci aşama kolayca raydan çıkabilir. Çaba harcamak gerekir. Tercihimizi aktif bir şekilde yapmamızı yani duyduğumuz her sözü kabul etmeyi veya reddetmeyi bilinçli olarak seçmemizi gerektirir. Bazı durumlarda, bu teyit aşaması gerçekleşemez. ***Gilbert'e göre insan aklı "zaman, enerji veya somut kanıt eksikliği karşısında, algı sırasında istem dışı kabul ettiği fikirleri daha sonra reddetmeyi beceremeyebilir."***

"Asılsız veya asılsız olması muhtemel sözler karşısında beyin o kadar kısa sürede aşırı yük altında kalır ki her şeyi derinlemesine irdelemekten vazgeçeriz."

Beyinlerimiz, münferit vakalar değil de, bilhassa ardı arkası kesilmeyen yalanlarla baş etmek konusunda gerekli donanıma sahip değildir. Ve bildiğimiz gibi Trump, hem seçim sonuçları gibi ciddi konularla hem de Mar-a-Lago yer karoları gibi abes mevzularla ilgili durmadan yalan söyler. (Kahyası Anthony Senecal'e bakılırsa Trump bir keresinde West Palm Beach Kulübündeki fidanlığın yer karolarını Walt Disney'in kendi elleriyle yaptığını söylemiş. Senecal buna karşı çıkınca hazırcevap Trump "Kimin umurunda? demiş") Asılsız veya asılsız olması muhtemel sözler karşısında beyin o kadar kısa sürede aşırı yük altında kalır ki her şeyi derinlemesine irdelemekten vazgeçeriz. Buna aşırı bilişsel yüklenme denir. Bilişsel kaynaklarımıza aşırı yüklenmiş oluruz. Yapılan açıklamanın ne kadar mantıksız olduğu fark etmez, yeterince atıp tutarsanız insanlar kaçınılmaz olarak bir kısmını özümseyecektir. Eninde sonunda pek de farkına varmaksızın beyinlerimiz neyin gerçek, neyin doğru olduğunu anlamaya çalışmaktan vazgeçerir.

Ancak Trump işleri bir adım öteye taşıyor. Sadece adı konmamış bir engel değil de özellikle yaymak istediği bir yalan varsa, aynı ifadeyi tekrar edip durma yolunu seçer. Anlaşıldığı üzere aynı yalanın sürekli tekrar edilmesi nihayetinde kafamıza doğru olarak yerleşmesini sağlayabilir. İlk olarak 70'lerde keşfedilen ve "hayali hakikat" olarak bilinen bu etki, son zamanlarda yanıltıcı haberlerde yaşanan patlamayla birlikte tekrar gündeme oturmuştur. Orijinal deneyde da bir grup psikolog insanlardan iki haftalık bir süre içinde gerçekleştirilen üç farklı oturumda kendilerine verilen önermeleri doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerini istedi. Bazı önermelerle bir kez karşılaşılrken diğerleri tekrarlandı. Fiilen doğru olup olmamalarından bağımsız olarak, aynı önermeyle 2-3 defa karşılaşan katılımcıların tekrarlanan önermelerin doğru kabul etme olasılığı daha yüksekti. Ciddi bir

seçim hilesi olduğunu tekrarlayıp durursanız, bu düşünce nihayetinde insanların kafasına sirayet eder. Irak savaşına karşı olduğunuzu defalarca tekrar ederseniz, konuyla ilgili karar ve eylemlerinizi bir şekilde geri planda kalır.

Trump'ın sahte iddialarını ifşa etmeyi uman beyan denetçilerine (fact-checker) ve basın yayın organlarına kötü bir haberimiz var: Tekrarın her türlü söz konusu şaibeli açıklamayı yalanlamak veya çürütmek için olsa bile yalnızca onu kuvvetlendirip pekiştirmeye yarar. Örneğin, eğer "Seçim hilesi yapıldığı doğru değildir," dersiniz ya da iddiayı kanıtlarla çürütmeye kalkarsanız genellikle inanılmaz bir biçimde istediğinizin tam tersi bir sonuç elde edersiniz. Beyniniz daha sonra bilgiyi hatırladığında cümlenin ilk bölümü genelde kaybolup gider ve geriye yalnızca ikinci bölüm kalır. 2002'de yapılan bir çalışmada Michigan Üniversitesi'nden psikolog Colleen Seifert'in bulgularına göre bir açıklama geri çekilmiş olsa bile yargı ve kararlarımızı etkilemeye devam edebilir. İnsanlara yangının dolapta bırakılan boya ve gaz tüplerinden kaynaklanmadığı söylendikten sonra bile bu bilgiyi kullanmaya devam ettikleri görülmüştür. Örneğin konuyla ilgili düzeltme yapıldığının farkında olmalarına karşın, yangının şiddetinin ortamda bulunan yanıcı maddeler yüzünden arttığını söylemişlerdir. Verdikleri çelişkili cevaplar paylaşıldığında ise: "Önce boya ve tüpler oradaydı, sonra kayboldular," gibi ifadeler kullanmışlardır. Böylece asılsız bilgiyi esas almayı sürdürmelerini açıklayacak yeni bir gerçek yaratmışlardır aslında. Bu da şu anlama gelir. New York Times ya da başka bir yayın "Trump, hiçbir kanıt olmadan, milyonlarca insanın yasadışı oy kullandığını iddiasında" gibi bir manşet attığında, foyasını meydana çıkarmaya çalıştığı iddiayı sadece güçlendirmiş olur.

Siyasette asılsız bilginin özel bir gücü vardır. Eğer asılsız bilgi hali hazırda var olan inançlarla bağdaşıyorsa ki bu genelde partizan savlarda bu şekildedir, bu bilginin aksini ispatlama çabaları insanın zihnine iyice yerleşmesini sağlayarak geri tepebilir. Trump kendini "Washington"a, "kuruma" ve politik doğruluğa" karşı olduğunu beyan ederek ve İslam Devleti, göçmenler ve suçla ilgili korkuları körükleyerek Cumhuriyetçi seçmenleri olduğu kadar dışlanmış Demokratları da kazanmıştır. California Üniversitesi'nden Leda Cosmides meslektaşısı John Tobby ile birlikte gerçekleştirdiği, insanları seferber etmek için öfkenin kullanılmasıyla ilgili çalışmasına dikkat çekerek şu yorumu yapmakta: "Kampanya politikalarından çok öfkeyle ilgiliydi." Üstelik bir politikacı ahlaki bir öfke duygusu yaratabildiğinde hakikat önemli olmaktan çıkar. İnsanlar o duyguya kapılır, davayı destekler ve çekirdek topluluk kimliklerine çekilirler. Esas içerik anlamını yitirir.

Dartmouth Üniversitesinde siyasi bilimler uzmanı olan ve çalışmalarını yanlış inançlar üzerine sürdüren Brendan Nyhan **asılsız bilginin fitratında siyaset varsa, siyasi kimliğimizin bir parçasıysa, yalanları düzeltmek adeta imkânsızlaşır.** İnsanlar George W. Bush'un Irak'ın terörist örgütlere silah aktarabileceğini öne süren savıyla başlayan bir makale okuduklarında, yazının devamında aslında Amerikan işgali sırasında Irak'ın elinde kitle imha silahı bulunmadığına değinilse de Cumhuriyetçilerin başlangıçtaki algısı sürüp gider ve doğrusunu söylemek gerekirse çoğunlukla daha da güçlenir. Görünüşte kimliklerine yapılan saldırıya karşı, gerçeğe uydurmak için düşüncelerini değiştirmezler. Onun yerine, inanılmaz bir şekilde tam da yanlış olduğu açıklanan görüşleri güçlendirirler.

"Eğer kendilik algınız açısından kritik öneme sahip değillerse, asılsız açıklamaları düzeltmek çok zor olmaz. Ancak siyaset buna dahil değildir."

Trump'ın kampanyanın ilk döneminde Meksika'nın ABD'ye tecavüzcüleri gönderdiğini beyan etmiş olmasıyla bağlantılı olarak Nyhan, şu konuya dikkat çekiyor: "Etno-ulusalcılığa ilişkin iddialar, insan olarak kim olduğumuzun özüne kastediyor, dolayısıyla bu da insanların bu beyanı deneysel olarak değerlendirmeye daha az istekli olmalarına neden olabilir veya zihinsel olarak bunu hiç beceremeyecek hale getirebilir." Göçmenlerin işinizi tehlikeye attığına zaten inanıyorsanız, kızlarınızın namusunun da tehlikede olmadığı ne malum? Hatta Harvard Üniversitesi'nden ünlü psikolog Steven Pinker'ın öne sürdüğü gibi "Trump insanlarla bir kez o duygusal bağı kurduğu takdirde ne isterse söyleyebilir, onun peşinden gidecekleri kesin."

O zaman biz pervasızca yalan söyleyen bir başkan karşısında ne yapabiliriz? Maalesef bu noktada pek de ümit verici bir haber veremeyeceğiz. 2013 yılına ait, özellikle politik yanlış anlamaları hedefleyen bir çalışmayı dikkate alalım. Bu çalışmada ülke çapında bir grup insana bazı devlet politikalarıyla ilgili ne bildikleri sorulmuş: Örneğin, elektronik sağlık kayıtlarının nasıl tutulduğuyla ilgili ne kadar bilgililer? gibi. Bazı konulara yaklaşımları hakkında da sorular sorulmuş: Taraftarı oldukları veya karşı oldukları meseleler gibi. Ardından da katılımcıların her birine elektronik sağlık kayıtlarının nasıl işlendiği, bunların kullanım amaçları, aslında ne kadar yaygın olarak kullanıldıkları gibi söz konusu politikayı açıklayan ve özellikle bu çalışma için hazırlanmış birer haber okutulmuş. Daha sonra ise her katılımcıya, okudukları haberin birkaç hatalı olgu içerdiğini belirten ve nerede hata yapıldığını bildiren bir açıklamayla birlikte haberin düzeltilmiş halini okutmuşlar. Fakat sonuçta hatalı inanışlarını değiştirenler, yalnızca siyasi görüşleri zaten doğru bilgiyle paralel olanlar olmuş. Diyelim ki, benlik algınızda kritik önem taşıyor, o zaman bir etiketin rengini değiştirmek gibi ufak yanlış olguları değiştirmek yeterince kolay. Ancak politik hiçbir konu bu kaba sığıyor ne yazık ki.

Hiçbir zaman Trump taraftarı olmamış olanlara hala daha korkutucu gelen ise kendi beyinlerini de ele geçirebileceği. Çok sık yalan söyleyen biri tarafından yönetilen bir ortamda olduğumuzda dehşet verici bir şey ortaya çıkar: Yalancıya yalancıymış gibi tepki vermeyi bırakırız. Yalan söylemesi normalleştirilir. Hatta kendimizin bile yalan söyler hale gelmesi olası. Trump, herkesin savunmaya geçtiği bir hayli politikleştirilmiş bir tablo yaratıyor. Ya bendensiniz, ya da bana karşısınız: siz kazanırsanız ben kaybetmiş olurum ve tersi. Bu konuyu Harvard Üniversitesinde ahlak psikolojisi uzmanı Fiery Cushman'a sorduğumda durumu şöyle açıkladı: "Ahlaki sezgilerimiz oynadığımız oyunlarla bozulmaya uğrar." Biz, insanları itin iti yediği, partinin partiyi yediği sıfır sonuçlu bir ortama koyun, oyun teorisi terimleriyle "sezgisel dönekler"e dönüşürüz. Yani ilk içgüdümüz başkalarıyla işbirliği yapmak değil kendi çıkarımıza davranmaktır. Bu da yalan bilgileri yaymaya başlamamız anlamına gelebilir.

ABD'de açılıp saçılmaya başladığını gördüğümüz bu dinamik sadece bir varsayım değil. Bu sürecin çoktandır işlediği bir model mevcut. Lideri ilerlemeciden aldaticıya dönüştükçe gerileyen bir ülke: Vladimir Putin yönetimindeki Rusya. Cushman'a göre sıfır sonuçlu "Bu dünya görüşü" yani Ben kazanırım sen kaybedersin mantığı "Rusya'da ve Batılı demokrasilere kıyasla hukukun üstünlüğünün zayıf yüksek boyutta yolsuzluk ve genel anlamda güvenin düşük olduğu diğer kültürlerde göreceli olarak daha geçerli." Ancak Batılı demokrasilerde bu kültürler gibi görünmeye başladıkça normlar çabucak değişebilir.

Tedirgin edici gerçek, hakikat algımızın düşünmek istediğimizden çok daha kırılğan olduğu. Bu, bilhassa siyasi arenada ve özellikle bu hakikat algısı iktidardaki biri tarafından çarpıtılırsa böyle. 19. Yüzyıl'da yaşamış İskoç düşünür Alexander Bain'in ifade ettiği gibi "İnsan aklının

en büyük yanılgısı fazlasıyla inanmaktır.” Yanlış inanışlar bir kez yerleşti mi, düzeltilmeleri inanılmaz biçimde zordur. Sürekli yalan söyleyen bir lider yeni bir ortam yaratır ve yurttaşların gerçeklik algıları mümkün olabileceğini sandıklarından çok daha uzağa kayabilir. Sofistike propaganda operasyonları yürüten otoriter rejimlerin tüm toplumların dünya görüşünü çarpıtabilmesi şaşırtıcı değildir. Mao Zedong’un “yeniden eğitim” kampanyasına maruz kalan bir adamın Psikiyatrist Robert Lifton’a yaptığı açıklama şöyledir: “Yok edilmişsinizdir, tükenmişsinizdir, ne kendinizi kontrol edebilirsiniz ne de iki dakika önce ne dediğinizi hatırlarsınız. Her şeyin kaybedildiğini hissedersiniz. Ne dese kabul edersiniz.”